

УДК: 504.5

Турсунов Х.Т., г.ф.н., доцент

Тасбовов М.М.

2-курс магистранти

Тошкент вилоят Чирчиқ Давлат

педагогика университети

ҚАТТИҚ МАИШИЙ ЧИҚИНДИЛАРНИ БОШҚАРИШНИНГ МУАММО ВА ИСТИҚБОЛЛАРИ

Аннотация: Қаттиқ маиший чиқиндилар(ҚМЧ)ни бошқариш масалалари Ўзбекистон мисолида кўриб чиқилган. ҚМЧлар билан боғлиқ экологик муаммолар, улардан фойдаланиш, жойлаштириш муаммолари ва ҳал қилиш истиқболлари таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: қаттиқ маиший чиқиндилар, бошқариш, иккиламчи хом ашё, утилизация, экологик хавфсизлик.

Tursunov X.T., c.g.s., associate professor

Tasbovov M.M.

2 year masters student

**Chirchik State Pedagogical
University of Tashkent region**

PROBLEMS AND PROSPECTS OF SOLID HOUSEHOLD WASTE MANAGEMENT

Annotation: Solid household waste (SHW) management issues are revised on the example of Uzbekistan. Ecological problems linked with SHW, problems of their use, placement and prospect for their solution were analyzed.

Key words: solid household waste, management, secondary raw materials, disposal, ecological safety.

Кириш. 2022 йил охирига келиб дунё аҳолиси 8 миллиарддан ошди. Шахарлар аҳолиси сонининг ортиши-урбанизация ва турмуш даражасининг

Ўсиши натижасида чиқиндиларнинг ортиб бориши глобал, регионал ва маҳаллий миқёсларда экологик хавфсизликка жиддий таҳдид бўлиб қолмоқда. Ўзбекистонда тезкор ўсиб бораётган аҳоли сони 36 миллиондан ортиди ва эҳтиёжларининг ортиши, истеъмолчилик психологиясининг кучайиб бориши мавжуд экологик муаммоларнинг кескинлашувига олиб келмоқда. Мамлакатимизда ҚМЧлар иккиламчи хом ашёнинг аҳамиятли манбаи ҳисобланади, уларни утилизацияси, хавфсиз жойлаштириш муҳим аҳамият касб этади.

Ўзбекистон Республикаси учун чиқиндилар муаммоси биринчи навбатда ҳал этилиши билан боғлиқ бўлган устувор масалалардан ҳисобланади. Иссиқ иқлим шароитида чиқиндилар аҳоли саломатлигига жиддий хавф туғдирадиган, ҳаво, ер усти ва ер ости сувлар, тупроқларни ифлослайдиган манба ҳисобланади, муаммони оптимал ечимларни ишлаб чиқиш ва жорий қилиш шу куннинг долзарб муаммоларидан ҳисобланади.

Асосий қисм. Дунё бўйича чиқиндилардан иккиламчи фойдаланиш, жойлаштириш ва экологик хавфсизликни таъминлаш аҳоли саломатлигини таъминлаш нуқтаи-назаридан энг долзарб, устувор масалалар қаторига киради. Халқаро меъёрлар бўйича сутка давомида аҳоли жон бошига тўғри келадиган ҚМЧлар миқдори килограммларда ҳисобланади. ҚМЧларнинг кунлик миқдори тури мамлакатларда фарқланади. Индустриал ривожланган АҚШ, Германия, Франция, Англия, Япония каби мамлакатларда аҳоли жон бошига ўртача 2.5 кг ҚМЧ тўғри келади. Ўзбекистонда бу кўрсаткич 1.2 кг ни ташкил этади[1]. Мамлакатимизда ҚМЧларнинг ҳосил бўлиши кўп омилларга боғлиқ бўлиб, улардан кўпроқ аҳамиятга эгалари аҳоли даромади, истеъмолчиларнинг ҳатти-ҳаракати, савдода янги қадоқланган маҳсулотларнинг кескин ортиб кетиши ва аҳли сонининг кўпайиб бориши ҳисобланади.

Чиқиндилар экологик хавфсизликка ва фуқаролар соғлиғига таҳдид солувчи жиддий муаммога айланган. Улар атроф-муҳитга, хусусан ер ресурслари, ер усти ва ости сувлари, ўрмонлар, ўсимлик ва ҳайвонларнинг яшаш муҳити, атроф-муҳитнинг бошқа объектларига салбий таъсир кўрсатади. Республикадаги чиқинди полигонлари ва норасмий чиқиндихоналар қишлоқ хўжалигида, уй-жой қурилишида, рекреация ёки соғломлаштириш масканлари, туризм учун фойдаланса бўладиган минглаб гектар ер участкаларини эгаллаган, атроф-муҳитни зарарли газлар, ер усти ва ер ости сувларини санитар нормалардан юқори даражада ифлослайдиган манбага айланган.

Ўзбекистонда қаттиқ маиший чиқиндиларнинг ҳосил бўлиш йиллик ҳажми 14-14.5 млн. тоннани ташкил қилади ва прогноз бўйича 2028 йилга бориб ҚМЧлар миқдори 16-16.7 млн. тоннага етиши мумкин[2, 5].

Ўзбекистонда ҳосил бўладиган ҚМЧлар ўртача таркиби 1-жадвалда келтирилган. ҚМЧларни саралаб алоҳида йиғиш иккиламчи хом ашёлардан самарали фойдаланиш имконини беради.

1-жадвал

Ўзбекистонда ҳосил бўладиган ҚМЧлар таркиби(Ўзбекистон Республикаси Экология ва атроф муҳитни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси маълумоти, 2018 йил)[4]

Чиқиндилар	Фоиз ҳисобида
Озиқ-овқат чиқиндилари	27.53
Боғдорчилик чиқиндилари	12.91
Қоғоз ва картон	3.22
Симобли лампалар, тиббиёт ва симсиз қурилмалар	0.29
Шиша	4.62
Пластмасса	7.91
Металлар	1.38
Қурилиш чиқиндилари	3.32

Текстиль	3.28
Тери, резина, суяклар	2.29
Ёғоч чиқиндилари	1.42
Бошқа чиқиндилар	30.83

ҚМЧдан фойдаланиш, қайта ишлаш муаммоси экологик жиҳатлардан ташқари катта иқтисодий аҳамиятга ҳам эга. ҚМЧ иккиламчи хом ашё манбаи ҳисобланади, уларни қайта ишлаш табиий ресурсларни тежаб қолишга имкон бериши, шунингдек, янги ишчи ўринларни яратилишини таъминлаган ҳолда ижтимоий муаммоларни ечиши мумкин. Мамлакатимизда ҚМЧни тўплаш ва олиб чиқиб кетиш бўйича хизматлар асосан йирик шаҳарларда қоникарли бўлиб, кичик шаҳар ва қишлоқ жойларда аҳоли учун мазкур хизматларнинг йўқлиги ёки етарли даражада эмаслиги билан ажралиб туради. Тошкент ва айрим вилоят марказларида ҚМЧларни бошқариш жараёни тартибга солинган, лекин чиқиндиларни жойлаштириш, қайта ишлаш, утилизация қилишда анчагина камчиликлар бор.

Ўзбекистондаги ҚМЧлар чиқиндихоналари бўйича маълумот 2-жадвалда берилган.

2-жадвал

Ўзбекистондаги ҚМЧ чиқиндихоналари(Ўзбекистон Республикаси Экология ва атроф мухитни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси маълумотлари бўйича), 2017 йил., сони[4]

Маъмурий бирликлар	Қонуний чиқиндихоналар	Ноқонуний чиқиндихоналар	Бошқалар*
Қорақалпоғистон Республикаси	17	12	804
Андижон вилояти	15	29	1865
Бухоро вилояти	15	26	1137
Жиззах вилояти	10	250	...
Қашқадарё вилояти	16	141	1384
Навоий вилояти	9	10	695

Наманган вилояти	12	96	1786
Самарқанд вилояти	15	86	2502
Сурхондарё вилояти	18	12	1613
Сирдарё вилояти	12	83	498
Тошкент вилояти	23	96	2358
Фарғона вилояти	15	15	2091
Хоразм вилояти	9	75	1217
Жами	186	931	17950

Изох: *тасдиқланмаган

Жадвалда келтирилган маълумотлар чиқиндилар соҳасида мамлакатда долзарб муаммолар борлигидан далолат беради. Шунини таъкидлаш керакки, полигонларнинг аксарияти СанПиН № 006-96 талаблари, лойиҳалаштириш ва фойдаланиш инструкциялари талабаларига жавоб бермайди. Санитар-гигиеник талаблар нуктаи-назардан ноқонуний ва бошқа чиқиндихоналар сонининг ортиб кетганлиги аҳоли саломатлиги ва табиий муҳит компонентлари сифатига салбий таъсир кўрсатади.

Маълумотларга кўра 2018 йилда 15,7 млн дан ортиқ киши ёки аҳоли умумий сонининг 53 фоизи ҚМЧни тўплаш ва олиб чиқиб кетиш хизматлари билан қамраб олинган эди ва ҳозирда унинг миқёси ва ҳажмлари ортиб бормоқда.

2019 йилнинг 1 январь ҳолатига республика ҳудудида 2,8 мингдан ортиқ чиқинди тўплаш шохобчалари ва турли мулкчилик шаклидаги ташкилотларга тегишли бўлган 221 та полигон фаолият юритган. Шунини таъкидлаш лозимки чиқинди полигонлари санитар нормалар талабига жавоб бермайди, йигирмадан ортиқ полигонлар тўлиб кетган бўлса ҳам чиқиндилар ташлаш давом этмоқда. 2019 йилда республика ҳудудида умумий қуввати йилига 894 минг тонна ҚМЧни қайта ишлайдиган 183 та корхона, шу жумладан 72 та полимер плёнка ва пластмассани, 65 та қоғоз ва картон буюмларини, 17 та шина ва резинотехника буюмларини, 10 та металлни, 6 та шишани, 2 та мой

ва текстилни, 11 та бошқа чиқиндиларни қайта ишлаш корхоналари мавжуд бўлган[2].

Шуни таъкидлаш лозимки, мамлакатимизда чиқиндиларни бартараф этиш бўйича мақсадга йўналтирилган фаолият изчил амалга ошириб борилмоқда. 2002 йили “Чиқиндилар тўғрисида”ги Қонун[6], 2007 йили Ўзбекистон Республикасида Чиқиндиларни бошқариш бўйича Миллий стратегия ва Харакат режаси қабул қилинди[8]. 2019 йили “2019-2028 йиллар даврида Ўзбекистон Республикасида Қаттиқ маиший чиқиндилар билан боғлиқ ишларни амалга ошириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 17.04.2019 йил № 4291-сон Қарори қабул қилинди. Бу йўналишда катта ишлар амалга оширилди, донорларнинг кредит маблағлари жалб қилинди, мавжуд инфраструктурани ривожлантиришга катта эътибор қаратилди. Лекин “Ковид-19” пандемияси, шу жумладан, чиқиндилар бўйича 2019-2022 йилларга режалаштирилган ишларни тўлиқ амалга оширишга тўсқинлик қилди.

Ҳозирга келиб республикада чиқиндиларни ўртача 15-20 фоизи қайта ишланмоқда ва бу жуда паст кўрсаткич ҳисобланади ва амалга оширилган ҳаракатларга мутаносиб эмас. Замонавий техник қурилмалар, автомобиллар ишлатилган эҳтиёт қисмлари, батарейкалар ва бошқаларда симоб, кўрғошин, кадмий, бериллий, литий каби хавфли кимёвий бирикмалар мавжуд. Улар тупроқда тўпланиши, ер ости сувларини ифлослаб атроф муҳит вв инсон саломатлигига таъсир кўрсатади. Шунинг учун уларни алоҳида тўплаш ва утилизация қилиш зарурдир. Ўзбекистонда ишга яроқсиз маиший техникаларнинг чиқиндилари 45 минг тоннадан ортиғи тўпланиб қолган ва бу масала ўз ечимини талаб қилади. Савдо дўконлари ва ишлаб чиқарувчилар бу масала бўйича маълум саъйи-

ҳаракатларни амалга оширмоқдалар, лекин бу масалани аҳолининг фаол иштирокисиз ижобий ҳал қилиб бўлмайди.

Мамлакатимизда яқин келажакда ҚМЧларни тўплаш бўйича хизматлар миқёсини 95 фоизгача ошириш, уларни қайта ишлаш ҳажмини 40 фоизга етказиш, хусусий секторни бу соҳадаги улушини 50 фоизгача ошириш масаласи қўйилган[5]. Бу мақсадларда чиқиндилардан боғлиқ ишларни ташкил этиш тизимини ислоҳ қилиш бўйича аҳамиятли фаолият олиб борилмоқда[7].

Хулоса қилиб, шунини таъкидлаш лозимки, ҚМЧ муаммоси мамлакатимиздаги давлат, тадбиркорлик субъектлари ва аҳоли иштирокида ҳал қилиниши бўлган долзарб муаммолардан ҳисобланади. ҚМЧлар муаммосини самарали ҳал этиш борасида қуйидаги вазифаларни амалга ошириш лозим деб ҳисоблаймиз:

-ҚМЧлар соҳасидаги Қонуний ҳужжатларга тегишли ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш;

- мамлакатдаги санитар тозалаш инфраструктурасини янада ривожлантириш;

-ҳалқаро тажриба асосида ҚМЧларни қайта ишлашнинг самарали ва замонавий тизимини шакллантириш;

-ҚМЧларни бошқариш соҳасида мутахассисларни тайёрлашни йўлга қўйиш;

-санитар ва экологик нормаларга жавоб берадиган полигонларни ташкил қилиш ва талабга жавоб бермайдиганларини ёпиш ҳамда рекультивация қилиш;

-тадбиркорлик субъектлари-санитар тозалаш корхоналари учун амалда зарур имтиёзларни бериш;

-ҚМЧ объектларидан муқобил энергияси манбаси сифатида фойдаланишни таъминлаш;

-аҳолини ҚМЧларни бошқариш соҳасидаги билимларини ва иштирокини ошириш ва бошқалар.

Ушбу ва ҳукумат томонидан ҚМЧларни самарали бошқариш соҳасидаги чора-тадбирлари Ўзбекистонда чиқиндиларнинг атроф-муҳит ва инсон саломатлигига таъсирини камайтиради, иккиламчи хом ашё манбаларидан унумли фойдаланиш ва муқобил энергия олиш имконини беради.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Артыков Ж.К., Мусаев М.Н. Пути использования твердых бытовых и промышленных отходов города с целью получения ценных продуктов.-Т.://Экологические проблемы города Ташкента. Материалы научно-теоретического семинара. Ташкент., 5 мая 2011 года.-2011. 6-9 стр.
2. “2019-2028 йиллар даврида Ўзбекистон Республикасида каттик маиший чиқиндилар билан боғлиқ ишларни амалга ошириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 17.04.2019 йил № 4291-сон Қарори.- <https://lex.uz/ru/docs/4291729>
3. “О первоочередных мерах по реформированию системы организации обращения с отходами”.//Указ Президента Республики Узбекистан от 11.08.2022 г. № УП-1890. <https://lex.uz/uz/docs/6154708>
4. 3-й обзор результативности экологической деятельности.Узбекистан. Организация Объединенных Наций. Женева.-2020 год., 245 стр.
5. Переработку бытовых отходов поручено довести до 40%.- 03.02.2022- <https://www.gazeta.uz/ru/2022/02/03/recycling/>
6. “Чиқиндилар тўғрисида”ги Қонун. 2002 йил.- <https://lex.uz/acts/42423>

7. “Чиқиндилар билан боғлиқ ишларни тақил этиш тизимини ислоҳ қилиш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар ўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. 11.08.2022 йил ПФ-189-сон. <https://lex.uz/uz/docs/6154708>
8. Ўзбекистон Республикасида чиқиндиларни бошқариш бўйича Миллий стратегия ва Харакат режаси.-Т.: -2007.-44 бет.